

Preventie als ambivalente tijdstrategie

Preventie is volgens Robert van Putten veel meer dan een beleidsinstrument voor interventie. Preventie is een mentaliteit die onze tijdsbeleving kleurt: het heden als somber, het verleden als slecht en de toekomst als mogelijk goed. Hoewel preventie op zichzelf iets goeds is – het vermindert de risico's op iets slechts – kent ze zelf ook een risico, namelijk dat het een dominante benadering van de werkelijkheid wordt, waardoor we het goede van heden en verleden niet volop beleven. Van Putten werkt deze ambivalentie verder uit.

Door Robert van Putten

Voor of tegen? | Het publieke en politieke debat over preventie gaat vaak over de vraag in hoeverre anderen gerechtvaardigd zijn om ons gedrag te beïnvloeden. Die anderen kunnen professionals zijn op het gebied van zorg, onderwijs of veiligheid, maar ook politici en beleidsmakers. Ethici waarschuwen daarbij voor de inperking van de menselijke autonomie; preventie zou betuttelend zijn en de handelingsvrijheid van het individu beperken. Politiek filosofen en bestuurskundigen vrezen vooral dat preventiebeleid de randen van de rechtsstaat opzoekt en potentieel totalitaire trekken heeft, zeker in het veiligheidsdomein, omdat grondrechten van burgers en andere wettelijke bepalingen de mogelijkheden beperken voor de staat om effectief te interveniëren met preventie.

Dit zijn relevante kwesties die gaan over de morele en politieke legitimiteit van preventie en de (verstreckende) consequenties daarvan voor individu en collectief. Het is belangrijk dat de ChristenUnie voorzichtig met preventie omgaat. Vrijheid is een groot goed, dat is voortdurend benadrukt in de christelijk-sociale traditie. Goede bedoelingen kunnen verkeerd uitpakken of nagestreefd worden met ongeschikte instrumenten. Daarom is het opvallend dat een serieuze bezinning op preventie binnen de ChristenUnie zolang op zich heeft laten wachten, terwijl de partij in de laatste twee kabinetten Rutte een staatssecretaris voor preventie leverde.

Opvallend aan bezinning op preventie is intussen dat die vaak uitgaat van de vraag: ben je voor of ben je tegen? Preventie wordt daarbij doorgaans opgevat als een 'ding' (een wet, een beleidsmaatregel, een leefstijlinstrument, etc.) waar burgers, politici en professionals zich toe willen verhouden. Nu is zo'n benadering wel begrijpelijk, maar de kans is groot dat daardoor preventie slechts gedeeltelijk begrepen wordt. Door preventie als ding te benaderen, doen we alsof we iets beoordelen dat zich buiten onszelf bevindt en dat we op afstand kunnen houden. Dat is echter maar zeer de vraag. Preventie is ook een mentaliteit en een discours dat onze *Sitz im Leben*, onze alledaagse ervaring van de werkelijkheid kleurt en verandert. Preventie is onderdeel van een bestaanswijze en doet daarmee iets met ons (begrip van) mens-zijn als zodanig.

Doel van dit artikel is om verder te verkennen hoe preventie ons mens-zijn raakt. Dat doe ik vanuit de stelling dat preventie een 'tijdstrategie' is: preventie herordent onze omgang met en

AUTEUR

Dr. Robert van Putten is lector Bezieling & Professionaliteit aan de Christelijke Hogeschool Ede. Hij doet onderzoek op het gebied van 'tijd en professionaliteit', onder andere in het onderwijs en het sociaal domein. Hij promoveerde in 2020 op een proefschrift over maakbaarheidsdenken in bestuur en beleid. Voor het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie schreef hij het boek *Tien deugden voor politiek en overheid* (2022).

ervaring van tijd. Precies daarmee zit preventie ons heel dicht op de huid: onze tijdelijkheid en ons besef van tijd zijn misschien wel het meest wezenlijke van ons mens-zijn¹. Preventie als tijdstrategie verken ik (niet uitputtend) langs drie belangrijke tijdsdimensies in deze volgorde: toekomst, heden en verleden. Ik redeneer niet naar een politieke of ethische positie toe, maar wil vooral de onvermijdelijke ambivalenties van preventie als onderdeel van ons laatmoderne bestaan tonen. Daarmee komen meer dilemma's naar de voorgrond dan er worden opgelost en dat voedt hopelijk het besef bij politici, beleidsmakers en burgers dat ook preventiebeleid een imperfect instrument blijft.

Toekomst | Het tijdsaspect van de toekomst is een goed beginpunt om preventie te begrijpen als fenomeen dat ons mens-zijn raakt. Preventie gaat in essentie over houdingen en handelingsrepertoires die gericht zijn op iets wat zich in de (nabije of verre) toekomst kan voordoen dat voorkomen moet worden. Preventief handelen is daarom anticiperend van aard, is vooruitkijkend en voorsortierend handelen op iets wat zich kan aandienen.

Het anticiperen in houding en gedrag laat zich allereerst positief begrijpen. In het politiek-bestuurlijke domein geldt immers het motto 'regeren is vooruitzien'. Anticiperen als vooruitziend handelen kan zelfs een deugd genoemd worden. Preventie is verwant aan de deugd van praktische wijsheid. Het Latijnse woord *providere* (voorzien) is etymologisch verwant met *prudencia* (wijsheid)². Niet

voor niets wordt de oudtestamentische figuur van Jozef als onderkoning van Faraon vaak geprezen. Wat hij deed, was verstandig vooruitziend handelen: een dreigende toekomst – zeven jaren hongersnood – het hoofd bieden.

Hedendaagse samenlevingen lijken de kunst van vooruitzien te hebben geperfectioneerd (al is het afhankelijk van de politieke wind in hoeverre daarnaar gehandeld wordt in een bepaald domein). Het vooruitzien is geïntensiveerd en gepreciseerd met behulp van wetenschappelijke kennis. Niet langer is preventie een zaak van praktische wijsheid – geoefend oordeelsvermogen – maar een kwestie van wetenschappelijke expertise, modelbouw en evidencebased kennis. Tal van instituten houden zich bezig met zaken die behulpzaam zijn bij het inzetten van preventiebeleid: trendanalyse, extrapolatie van kwantitatieve data, scenarioplanning. De (on)gewenste toekomst lijkt zo steeds preciezer in beeld te komen en in het verlengde daarvan zijn we in ons dagelijks handelen, in organisaties en in politiek beleid steeds meer bezig met het verwerken van die toekomstbeelden, om vervolgens strategieën te ontwikkelen waarmee ongewenste scenario's vermeden en gewenste scenario's dichterbij gebracht kunnen worden.

Deze ontwikkeling is volgens sociologen typerend voor de cultuurfase waarin de huidige samenleving is aanbeland, vaak aangeduid als 'laatmoderniteit'. In deze fase van de moderniteit zijn samenlevingen zich heel erg bewust van de nieuwe risico's voor klimaat, planeet en mensheid die de moderniteit zelf produceert.

Een laatmoderne samenleving is zich voortdurend bewust dat haar eigen handelen nieuwe risico's kan produceren – en moet daarom ook steeds op de mogelijkheid van zelfgeproduceerde risico's anticiperen³. Hoewel dat nog steeds verstandig klinkt, begint hier het beeld van preventie als deugdzaam tijdstrategie wel langzaam te kantelen. De voortdurende (en naar het lijkt voor laatmoderne samenlevingen onvermijdelijke) focus op risico's vervormt namelijk de manier waarop wij naar de toekomst kijken. Twee karakteristieken van het laatmoderne toekomstbeeld springen eruit: het negatieve en gesloten karakter van de toekomst.

Allereerst het negatieve beeld van de toekomst. Voortdurend wordt de taal van risico en dreiging gesproken. Dat kan heel reëel zijn, dat wil ik niet in twijfel trekken, maar een gevolg is dat wij over de toekomst voortdurend spreken als iets wat afgewend moet worden. In het preventiediscours is de toekomst negatief. Anticiperend handelen is vandaag de dag vooral afwijzend handelen. Van de toekomst hebben we vooral sombere beelden en we lijken zelfs niet meer in staat om in positieve termen te schetsen wat voor toekomst we wensen. Dat is de intellectuele en morele armoede van het preventiediscours: we kunnen slechts formuleren wat we niet willen.⁴

Vervolgens het gesloten karakter van de toekomst. Doordat we voortdurend scenario's uitwerken van de toekomst, risico's inventariseren en daarop strategieën ontwikkelen, vullen we de toekomst steeds preciezer in. Met al deze kennis maken we de toekomst steeds meer tot object van beheersing.

Natuurlijk, een zekere mate van beheersing is heel wezenlijk in bestuur en beleid, maar het willen beheersen van de toekomst is wel een hogere trap van maakbaarheidsdenken. Voor het contrast: de verzorgingsstaat in de twintigste eeuw gericht was gericht op het compenseren van leed en bevorderen van emancipatie. De hedendaagse 'preventiestaat' is nog ambitieuzer en wil dat leed überhaupt voorkomen⁵. Daar kun je enthousiast over zijn (want een nobel streven) of sceptisch op reageren (want een hoogmoedige pretentie), het doet in elk geval iets met onze tijdsbeleving: de toekomst heeft steeds minder een open karakter.

Hiermee staat in christelijk perspectief iets wezenlijks op het spel: een ontvankelijke houding richting de toekomst. Vooral in de katholiek-sociale traditie is het belang van ontvankelijkheid recent fraai voor het voetlicht gebracht. In katholiek perspectief is de toekomst primair iets dat ontvangen wordt en zich juist niet laat voorspellen. Erik Borgman spreekt dan over 'creatieve gehoorzaamheid' en 'je laten gezeggen door wat zich in liefde en goedheid aandient'.⁶ De vraag is welke politieke en morele ruimte er voor dit perspectief op mens-zijn en toekomst overblijft bij een grote nadruk op preventie in onze samenleving.

Heden | Intussen beïnvloedt preventie precies door de ambitie om de toekomst te beheersen ook de beleving en waardering van andere tijdsaspecten, waaronder het heden. Dat heeft met de logica van preventie te maken. Bij preventie gaat het om 'vroegtijdige'

“Preventie is een mentaliteit die ons begrip van mens-zijn beïnvloedt.”

interventies: hoe eerder en sneller wordt geïntervenieerd hoe beter. Voorkomen is immers beter dan genezen. Daarbij kent het denken in risico's die zo vroeg mogelijk bestreden moeten worden geen intrinsieke begrenzing; risico's zijn overal en daarmee is continu preventie nodig. Preventie wordt daarom wel 'inherent expansief' genoemd.⁷

In de taal van preventie is de klank van urgentie te horen. Dat kan heel gerechtvaardigd zijn. Er zijn terecht heel wat situaties die we graag door snel en tijdig handelen willen voorkomen. Tegelijkertijd klinkt deze taal van urgentie in een culturele context waarin (de waardering voor) het heden toch al onder druk staat. Dat maakt voorzichtigheid nog meer op zijn plaats. Ik zal dat toelichten.

Een belangrijk aspect van de laatmoderne samenleving is de voortdurende drang tot versnelling. Wij zijn terechtgekomen in een 'versnellingskringloop' waarin technische versnelling, maatschappelijke versnelling en versnelling van levensritme elkaar voortdurend

versterken.⁸ We hebben altijd haast, het gaat ons zelden snel genoeg en technologie helpt ons ook voortdurend het tempo te verhogen. Als ik het goed zie past de preventielogica van vroegtijdig (en hoe eerder hoe beter) goed in dit patroon van versnelling. Sterker nog, de focus op preventiebeleid (zeker op het gebied van gezondheid en leefstijl) heeft zelfs een functie in de versnellingskringloop: het moet ons als burgers en arbeidskrachten productief houden. De preventiestaat en de prestatie maatschappij zijn twee zijden van dezelfde medaille.⁹ De tragiek is echter dat steeds meer mensen lijden aan die voortdurende versnelling. Anders gezegd: de kwaliteit van het 'heden' staat onder druk. Preventie mag dan gericht zijn op het voorkomen van toekomstig leed, maar wat nu als het onbedoeld bijdraagt aan 'versnellingsleed' (stress, burn-out, vervreemding) in het heden, omdat preventie de druk op het heden nog verder opvoert?

Een ander spanningsveld tussen preventie en het tijdsaspect van het heden gaat over het verlangen van veel

mensen om 'in het nu' te leven. Veel mensen verlangen daarnaar, maar slagen er niet goed in om echt 'in het moment' te zijn met heel hun aandacht en concentratie. Dat is een verschijnsel dat kenmerkend is voor maakbaarheid en utopisch denken: door de blik te richten op een ideale toekomst wordt het heden veronachtzaamd. Het heden is dan iets lelijks dat moet wijken. Daardoor kan zomaar de morele betekenis van het moeitevolle heden miskend worden: in het concrete en gegeven van het 'nu' present zijn kan heel betekenisvol zijn.¹⁰ Wanneer preventie een hogere trap van maakbaarheidsdenken is (zoals hiervoor bij 'toekomst' geschetst), ligt dit risico van miskening van het betekenisvolle heden eveneens op de loer. In het preventiediscours zou dat heden zomaar verder ondermijnd kunnen worden. De maatschappelijke vraag is daarom 'elke dag nog genoeg aan zijn eigen kwaad' mag hebben.

Verleden | Tot dusver is betoogd dat preventie druk op het heden legt vanuit een gerichtheid op het beheersen van de toekomst. Ook het verleden speelt een rol in het preventiediscours. Op diverse manieren verhouden verleden en preventie zich spanningsvol tot elkaar. Twee aspecten licht ik hier uit: leefstijlgeschiedenis en tradities.

Wat betreft leefstijlgeschiedenis: preventiebeleid is vaak op concreet gedrag van een individu gericht. Denk bijvoorbeeld aan professionals die moeten bevorderen dat cliënten en burgers een gezonde leefstijl hanteren. Daarbij speelt het verleden een ingewikkelde rol, veel (potentiële)

gezondheidsrisico's hebben namelijk met iemands leefstijlgeschiedenis te maken. In discussies speelt dit regelmatig een rol: mag iemands (vroegere) leefstijl bepalend zijn voor zijn of haar verzekering, voor toegang tot bepaalde medische behandelingen inperken, enzovoorts? Die discussie kan legitiem zijn en kan bewustzijn van eigen invloed op gedrag vergroten, maar dit zou ook weleens een oneigenlijke last op het heden kunnen leggen. De vraag is namelijk in welke mate een individu verantwoordelijk is voor een leefstijlgeschiedenis die voortkomt uit historisch gegroeide collectieve gedragsculturen zoals roken en ongezonde voedselconsumptie.¹¹ Het is nogal een ongelijke strijd als in het preventiediscours het individu verantwoordelijk wordt om in het verleden collectief veroorzaakte problemen op te lossen.

Dan het tweede aspect van het verleden: traditie. Dan bedoel ik in het bijzonder gekoesterde aspecten van het verleden die welbewust doorgegeven worden en die ons individuele en collectieve bestaan bedding en identiteit geven. Tradities kunnen object van preventiebeleid worden, waarbij tradities hindernissen zijn die overwonnen moeten worden. Een relatief onschuldig voorbeeld: olieballen eten met de jaarwisseling schuurt met een gezonde leefstijl. Een wat minder onschuldig voorbeeld: vuurwerk, want dat vormt een veiligheidsrisico. Preventiebeleid kan erop gericht zijn dergelijke tradities te relativiseren, te veranderen of zelfs te laten ophouden. Dat kan heel legitiem zijn. Er kunnen ook tradities zijn die we als wezenlijk beschouwen en die juist

om bescherming vragen. Dat kan door preventieve maatregelen die bijdragen aan bescherming: denk aan toenemende beveiliging op publieke evenementen als Koningsdag en Prinsjesdag. Maar ook dan verandert preventie de traditie: we voelen dat de traditie niet meer was zoals vroeger. Een zekere gespannenheid is dan onderdeel van de traditie geworden, juist door de aanwezigheid van preventieve maatregelen. Dat is de tragiek van preventie.

Tot slot bestaat ook de mogelijkheid dat tradities beschermd moeten worden tegen preventie. Dit raakt aan het hiervoor genoemde punt van ontvankelijkheid en openheid voor de toekomst. Dit gaat zagezegd over religieuze tradities die haaks staan op de orde van de maakbaarheid. Zo valt te denken aan 'heilige tijden' in godsdiensten – momenten in de tijd die een verbinding vormen met de eeuwigheid. Dat zijn doorgaans eeuwenoude tradities met existentiële betekenis voor mensen. Voor preventie als tijdstrategie vormen dergelijke heilige tijden een barrière. Dat werd duidelijk tijdens de coronapandemie: preventieve maatregelen om de verspreiding van het virus tegen te gaan, hielden (net als het virus zelf) geen halt voor religieuze vieringen, voor collectieve gebedstijden, enzovoorts. De spannende culturele en politieke vraag is of en onder welke condities preventie halt kan houden en respect kan opbrengen voor heilige tijden. Andersom geredeneerd: misschien kunnen heilige tijden als betekenisvolle momenten helpen om een houding van ontvankelijkheid en openheid richting de toekomst te blijven oefenen. In mijn optiek is het

beschermen van ruimte en tijd voor het heilige dat het wereldlijke samenleven overstijgt wezenlijk voor christelijke politiek (en voor een christelijk-politieke visie op de samenleving).

Slot | In dit artikel heb ik verkend hoe preventie van invloed is op de manier waarop wij als samenleving omgaan met toekomst, heden en verleden. Deze reflectie laat zich gemakkelijk uitbreiden naar meer tijdsaspecten, zoals onze omgang met eindigheid en het gevoel voor timing. Het ging mij echter niet om een volledige tijdsanalyse van preventie. Ik wilde inzichtelijk maken dat preventie meer is dan een sturingsinstrument buiten ons. Wat mijn verkenning van preventie als tijdstrategie heeft laten zien is dat preventie de focus legt op de toekomst, de druk op het heden vergroot en vaak moeite heeft met het verleden. Daarmee is preventie een mentaliteit die ons (begrip van) mens-zijn beïnvloedt.

Politici en beleidsmakers kunnen hieruit tot slot een aantal lessen destilleren. Ten eerste dat preventie een element van goed bestuur kan zijn, een beoefening van de deugd van het vooruitzien. Ten tweede dat preventie als instrument met existentiële implicaties voor onze tijdsbeleving ook altijd nieuwe dilemma's oproept over ontvankelijkheid, mentale druk en traditie. Vandaar dat preventie op zijn best een 'ambivalente' tijdstrategie is. Precies om die reden is ten derde voorzichtigheid geboden bij preventie als beleidsinstrument: al het goede kan te veel worden, ook preventie.